

सम्पत्ति शुद्धीकरणविरुद्धमा दहिलो प्रयासको खाचो

गोपीनाथ मैनाली,

सामान्य अर्थमा अवैध रुपमा आर्जन गरेको रकमलाई विभिन्न उपाय अवलम्बन गरी वैध रुपमा आर्जन गरेको जस्तै देखाउने कार्य सम्पत्ति शुद्धीकरण हो । यसअन्तर्गत गैरकानुनी आयस्रोतलाई लुकाइछिपाइ अर्को काम गरेको देखाई सही रुपमा आर्जन गरेको बनाइन्छ । हत्या, अपहरण, तस्करी, अवैध व्यापार, जुवा, कर छली, भ्रष्टाचार, आतङ्क, लागूऔषध कारोबार जस्ता अपराधजन्य कार्यबाट आर्जित सम्पत्ति स्वच्छ नभएकाले त्यसलाई सफा बनाउने प्रयास अपराधिहरुबाट हुने गर्दछ । यस्ता सफेद अपराधीहरु राज्यप्रणालीलाई प्रभाव पार्न सक्ने हैसियतमा हुने भएकाले यसविरुद्धको अभियान निकै जटिल हुन्छ । नब्बेको दशकसम्म विश्वमा सम्पत्ति शुद्धीकरणलाई त्यति चर्चा गरिँदैनथ्यो । जब अवैध कारोबारको मात्रा बढ्यो र यसले विश्वमा विभिन्न प्रकारका तनाव र आतङ्क सिर्जना गर्न थाल्यो, त्यसपछि यसविरुद्धको अन्तर्राष्ट्रिय कार्यसूची नै तयार गर्नुपर्ने आवश्यकता महसुस भयो । सन् १९८८मा संयुक्त राष्ट्रसंघीय गैरकानुनी लागूपदार्थ ओसारपसारसम्बन्धी सम्झौतालाई आधार मानेर सदस्य राष्ट्रहरुले सम्पत्ति शुद्धीकरणको विरुद्धमा कानुन बनाउने सहमति गरे । तर सन् १९८९मा यसविरुद्धको पहिलो संस्थागत प्रयास समूह-७ का मुलुकहरुबाट भयो, पेरिसमा सम्पन्न बैठकले वित्तीय कारबाही कार्य समूह गठन गरी सम्पत्ति शुद्धीकरणविरुद्धमा केही नीतिगत सिफारिस प्रस्तुत गर्न पुग्यो । साथै सन् २००३मा राष्ट्रसंघले भ्रष्टाचारविरुद्धको

अभिसन्धि पारित गरी अवैध रुपमा भ्रष्टाचार गरी अन्यत्र लगिएको सम्पत्ति (चोरिएको धन) फर्काउन राष्ट्रिय प्रयास र अन्तर्राष्ट्रिय साझेदारीको वातावरण बनाएको छ । राष्ट्रहरु यस अभिसन्धिलाई राष्ट्रिय कार्ययोजना र रणनीति बनाएर कार्यान्वयन गर्ने तत्परतामा छन् ।

सम्पत्ति शुद्धीकरण (मुद्रा निर्मलीकरण) विरुद्धमा राष्ट्रसंघबाट लिइएका कदमहरु र चालिएका अभियानमा नेपाल सुरुका दिनदेखि नै प्रतिबद्ध रहँदै आएको छ । तर एकीकृत कानून र सांगठनिक व्यवस्था भन्ने हलैका दिनमा मात्र भएको हो । राजस्व चुहावट अनुसन्धान ऐन र यसलाई कार्यान्वयन गर्नका लागि राजस्व अनुसन्धान विभाग २०५२ सालबाट नै स्थापना भएको थियो तर यसले राजस्व चुहावटका क्षेत्रबाहेक अन्य अवैध आर्जनलाई अनुसन्धानको दायरामा ल्याएको थिएन । साथै यसलाई विभागीय आग्रहको सिद्धान्तको आरोप पनि लाग्ने गरेको थियो । त्यस्तै विसं २०५९ बाट नयाँ भ्रष्टाचार निवारण ऐन कार्यान्वयनमा आई भ्रष्टाचारजन्य अपराधको परिभाषालाई सापेक्षिक रुपमा व्यापक गरियो । अमिल्दो र अस्वाभाविक जीवनयापन गर्ने सार्वजनिक पदाधिकारीहरु छानबिनका दायरामा ल्याउने काम यस ऐनले गऱ्यो । विगतको तुलनामा यस ऐनको कार्यक्षेत्र बृहत् भए पनि यसमा सार्वजनिक ओहोदामा गरिएको भ्रष्टाचारजन्य कार्यलाई मात्र नियन्त्रण गर्ने कार्यक्षेत्रमा समेटिएको थियो, त्यसैले मुद्रा निर्मलीकरण वा अस्वाभाविक आयका सबै क्षेत्रलाई ऐनले छानबिनको दायरामा ल्याउन सकेको थिएन ।

समय-समयमा गठन भएका अनुसन्धान आयोग, दौडाहा तथा निरीक्षण टोलीले सीमित रुपमा गैरकानुनी आर्जनलाई कारबाही गर्नसक्दथ्यो । तर बृहत् अर्थ र आयातन ढाक्ने अवैध आर्थिक क्रियाकलापलाई अनुसन्धान, अभियोजन र कारबाही गर्ने कानुनी र

संरचनागत व्यवस्थाको खाँचो थियो । यही खाँचो पूरा गर्न र विभिन्न समयमा बाह्य मञ्चमा नेपालले गरेको प्रतिबद्धता कार्यान्वयन गर्न सम्पत्ति शुद्धीकरण ऐन २०६४ लागू गरियो र २०६८मा यसलाई संशोधन गरी परिमार्जन पनि गरियो । साथै सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतंककारी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी निवारणसम्बन्धी कार्यको अनुसन्धान गर्न २०६८ सालमा सम्पत्ति शुद्धीकरण अनुसन्धान विभाग गठन भएको छ । अन्तर्राष्ट्रिय मुद्राकोषको सहयोगमा वित्तीय सुशासन कायम गर्न १ सय १६ मुलुकले आआफ्नो रणनीति तर्जुमा गर्ने क्रममा नेपालले पनि २०६८ मा सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारणसम्बन्धी पाँचवर्षे रणनीति तर्जुमा गरेको छ । सरकारले विसं २०६५ र २०६६ सालमा राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी १८ वटा कार्यलाई पनि सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण अनुसन्धानका कार्यक्षेत्रमा समेटिएपछि ३६ प्रकारका आर्जनलाई मुद्रा निर्मलीकरणको अपराध मानी छानबिनको दायरामा ल्याएको छ ।

सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतंकवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी निवारणलाई अर्थ मन्त्रालयमा दुई विभाग र नेपाल राष्ट्र बैंकमा वित्तीय जानकारी इकाइ स्थापना भएका छन् । अर्थ मन्त्रालय मातहतमा रहने राजस्व अनुसन्धान विभागले परम्परागत रूपमा राजस्व चुहावटका कार्यहरूमा अनुसन्धान तहकिकात गर्दै आएको छ भने सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण अनुसन्धान विभागले सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारणसम्बन्धी कसुरको अनुसन्धान तथा तहकिकातको कार्य गर्दछ । वित्तीय सूचना इकाइ, नेपाल प्रहरी, अन्य सरकारी तथा अर्द्धसरकारी निकाय वा सर्वसाधारणहरूबाट प्राप्त शंकास्पद कारोबारहरूको सूचनाको आधारमा अनुसन्धान तथा तहकिकात गर्ने जिम्मेवारी ऐनले विभागलाई प्रदान गरेको छ । यस सन्दर्भमा सम्पत्ति शुद्धीकरण अनुसन्धान विभागले तीन प्रकारका कार्य गर्दै आएको छ । पहिलो लिखित सूचना र शंकास्पद कारोबारको प्राप्ति, त्यस्तो सूचनाको अभिलेखीकृत गर्ने, खानतलासी गर्ने, कागजात कब्जा गर्ने,

खाता रोक्का गर्ने, सम्पत्ति रोक्का गर्ने र अभियुक्त पक्राउ गर्ने, दोस्रो सम्पत्ति शुद्धीकरण र आतंकवादी क्रियाकलापमा हुने वित्तीय लगानीसम्बन्धी कार्यको तहकिकात गर्ने अनुसन्धान अधिकृत तोक्ने (विभागकै अधिकृत, अन्य सरकारी अधिकृत वा सार्वजनिक संस्थानका अधिकृत कर्मचारी जोसुकैलाई पनि अनुसन्धान अधिकृत तोक्न सकिने) र तेस्रो अनुसन्धान-तहकिकात सम्पन्न भएपछि सरकारी वकिलको रायमुताबिक विशेष अदालतमा मुद्दा दायर गर्ने कार्य ।

त्यस्तै नेपाल राष्ट्र बैंकमा स्थापना भएको वित्तीय सूचना इकाइले ग्राहकको पहिचान, वास्तविक धनीको पहिचान, उच्च पदाधिकारीहरूसम्बन्धी विशेष व्यवस्था, अस्वाभाविक कारोबारको अनुगमन, जोखिम व्यवस्थापनलगायत शंकास्पद कारोबारको जानकारी र अन्य सूचना सहयोग गरी सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण अनुसन्धान विभागलाई सहयोग गर्दछ । साथै विदेशी समकक्षी बैंकहरूसँग समन्वय गरी सूचना आदानप्रदान गर्दछ । त्यस्तै मुद्रा तथा मौद्रिक उपकरणहरूको आवतजावतमा सीमा र अन्तरदेशीय विन्दुमा निगरानी, पहिचान, अभिलेखन जस्ता कार्य गर्दछ । साथै वित्तीय कारोबारको पारदर्शितासम्बन्धी कायम पनि नेपाल राष्ट्र बैंकले गरिरहेको छ । कुनै पनि व्यक्तिको १० लाखभन्दा बढीको बैंकिङ कारोबारको पनि नेपाल राष्ट्र बैंकले अनुगमन गर्दै आएको छ । ५० हजारभन्दा बढीको कारोबार बैंकमार्फत गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । राष्ट्र बैंकले वित्तीय कारोबार गर्ने संस्थाहरूलाई निर्देशन, मार्गदर्शन र निगरानीमार्फत मुद्रा निर्मलीकरणविरुद्धका कार्यमा सहयोग पु-याइरहेको छ ।

नेपालमा मुद्रा निर्मलीकरणविरुद्धका कार्यहरू शैशवास्थामा नै छन् । सम्पत्ति शुद्धीकरण विभाग स्थापना भएपछि केही संस्थागत प्रयासहरू हुन खोजे पनि सबै निकायबाट सहयोग र संगठनको क्षमता विकासका कामहरू हुन बाँकी नै छन् । सीमित रुपमा मात्र

अनुसन्धान र तहकिकात भएका छन् । सम्पत्ति शुद्धीकरणमा संलग्न व्यक्तिहरु प्रायः ठूला र नीतिमा प्रभाव पार्नसक्ने हैसियतका भएकाले पनि राजनीतिक दल, प्रहरी प्रशासन र सरकारका विभिन्न निकायको सहयोग आवश्यक छ । हुण्डीमार्फत वार्षिक अर्बौं रुपैयाँ बाहिरिने गरेको खुलासा भएको छ भने इनहरुले भूमिगत अर्थतन्त्र सञ्चालन गरिरहेका कुराहरु पनि बारम्बार चर्चामा आउने गरेका छन् । राजनैतिक कार्यकर्ताका आयव्ययहरु अपारदर्शी छन् तर उनीहरुको जीवनयापन अस्वाभाविक देखिँदै आएको छ । विभिन्न नाममा वित्तीय कारोबार गर्ने संस्थाले अनुमान नै गर्न नसकिने गरी वित्तीय छलकपट गरिरहेका छन् । विशेषतः कानुन व्यवसायी, लेखा व्यवसायी, लेखा परीक्षण व्यवसायी, घरजग्गा व्यवसायी, मध्यस्थता व्यवसायी, विभिन्न प्रकारका व्यापारीबाट सजिलो र अनौपचारिक तरिकाबाट आर्जन गर्ने तर वैध प्रक्रियामा नआउने कार्य भएका चर्चा हुने गरेको छ । कर प्रशासनबाट कर छली भएका प्रतिवेदनहरु आएका छन् । ठूला वकिल, लेखा व्यवसायी, व्यापारी, अपहरणकारी, तस्कर जस्ता कार्यको अनुसन्धान गर्नका लागि ठूलो क्षमता, साहस र बहुपक्षीय सहयोग आवश्यक हुन्छ । अनि मात्र मुद्रा निर्मलीकरणविरुद्धका कार्यहरु ठोस रुपमा गर्न सकिन्छ । स्थापनाका समयमा सम्पत्ति शुद्धीकरण विभागले केही साहसिलो कामको सुरुवात गरेको थियो । तर त्यसपछिका दिनमा त्यस ती सुरुवातलाई निरन्तरता दिइएको चर्चा छैन । नेपाल राष्ट्र बैंकले अवलम्बन गरेको मौद्रिक औजार र निगरानीले केही आशाप्रद संकेत देखाएको छ ।

(मैनाली राष्ट्रिय योजना आयोगको सचिवालयमा सहसचिव हुन् ।)